

УДК 343.9.02:343.22-048.25J-027.543

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.78>

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАВОПОРУШНИКІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Ткаченко В.В.,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінально-правової політики**та кримінального права**Навчально-науковий інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Ткаченко В.В. Ресоціалізація правопорушників: міжнародний досвід.

У статті досліджується роль ресоціалізації як ключового інструменту сучасної кримінологічної політики, спрямованого на зниження рецидивної злочинності та забезпечення громадської безпеки держави. Покарання, окрім каральної функції, має захищати суспільство шляхом реінтеграції правопорушників через соціально-правові, економічні та психологічні механізми. Проте, суспільна стигматизація та недостатня ефективність програм ускладнюють цей процес, збільшуючи ризик вчинення рецидивів. Мета дослідження є аналіз міжнародного законодавства щодо застосування ресоціалізації до правопорушників та імплементації у законодавство України. Автором акцентується увага на необхідності у взаємодії державних органів, громадянського суспільства, бізнесу та медіа у створенні умов для ефективної реінтеграції осіб, звільнених з місць позбавлення волі. У межах дослідження узагальнено міжнародний досвід ресоціалізації в таких країнах, як: Німеччина, Литва, Нідерланди, Велика Британія, Канада тощо. Розглянуто успішні практики впровадження інфраструктури соціальної адаптації, включно з центрами реінтеграції, програмами навчання, підтримки працевлаштування, подолання залежностей і розвитку життєвих навичок. Автор звертає увагу, на особливості застосування етапів ресоціалізації під час відбування покарання та після звільнення. Проведено, аналіз нормативно-правового забезпечення ресоціалізації в Україні, зокрема: Кримінально-виконавчого кодексу, Закону «Про пробацію» та законодавства у сфері зайнятості населення. Автор зауважує, що попри наявні гарантії, практичне впровадження ресоціалізаційних програм в Україні стикається з низкою труднощів, серед яких: обмежене фінансування та відсутність дієвих спеціальних програм. Проте, для розробки адаптованих до сьогодишніх реалій програм ресоціалізації, а також підвищення ролі органів пробації та центрів соціальної адаптації у супроводі правопорушників (звільнених з місць відбування покарання), виникає необхідність імплементації міжнародного досвіду (міжнародних практик).

Ключові слова: ресоціалізація, організована злочинність, профілактика, ЄС, правопорушники, міжнародний досвід, рецидив.

Tkachenko V.V. Resocialisation of offenders: international experience.

The article examines the role of resocialization as a key tool of modern criminological policy aimed at reducing recidivism and ensuring public safety of the state. Punishment, in addition to its punitive function, should protect society by reintegrating offenders through socio-legal, economic and psychological mechanisms. However, social stigmatization and the lack of effectiveness of programs complicate this process, increasing the risk of recidivism. The purpose of the study is to analyze international legislation on the application of resocialization to offenders and its implementation in Ukrainian legislation. The author emphasizes the need for cooperation between government agencies, civil society, business and the media in creating conditions for the effective reintegration of persons released from prison. The study summarizes international experience of resocialization in such countries as: Germany, Lithuania, the Netherlands, the United Kingdom, Canada, etc. Successful practices of implementing social adaptation infrastructure, including reintegration centers, training programs, employment support, overcoming addictions and developing life skills are considered. The author draws attention to the peculiarities of applying the stages of resocialization during the serving of sentence and after release. The author analyzes the legal framework for resocialization in Ukraine, in particular, the role of the Criminal Executive Code, the Law "On Probation" and legislation in the field of employment. The author states that despite the existing guarantees, the practical implementation of resocialization programs in Ukraine faces a number of difficulties, including limited funding and the lack of effective special programs. However, in order to develop resocialization programs adapted to today's realities, as well as to increase the role of probation authorities and social adaptation centers in accompanying

offenders (released from prison), there is a need to implement international experience (international practices).

Key words: resocialization, organized crime, prevention, EU, offenders, international experience, recidivism.

Постановка проблеми. У боротьбі із організованою злочинністю держава використовує значний арсенал методів, як: економічного, соціального, правового, організаційного, політичного та культурно-виховного впливу. Покарання у цьому контексті слугує інструментом захисту суспільства та громадян від злочинних дій. Застосування цього заходу відбувається як через загрозу таким покаранням, які містяться в санкції кожної кримінально-правової норми, так і через його реалізацію, тобто подальшу ресоціалізацію осіб, що вже вчинили кримінальні правопорушення. Однак, суспільство не завжди готове прийняти колишніх правопорушників, що ускладнює їх адаптацію та сприяє подальшому спонуканню до вчинення кримінальних правопорушень у сфері організованої злочинності. Для подолання цих перешкод потрібна злагоджена робота органів влади, громадських організацій, бізнесу та ЗМІ для формування сприятливих умов, в яких правопорушники матимуть реальний шанс на нове життя. Деякі компанії свідомо реалізують політику «другого шансу», пропонуючи вакансії звільненим особам, організовуючи навчальні програми та менторство. Такі приклади демонструють, що колишні ув'язнені, отримавши можливість чесно заробляти та реалізувати себе соціально, менш схильні до вчинення повторних кримінальних правопорушень. Отже, акцент на ресоціалізацію сьогодні набуває особливої актуальності як один з найбільш перспективних напрямків сучасної кримінологічної політики, що гармонійно поєднує гуманізм з прагматичними потребами.

Мета дослідження полягає у аналізі міжнародного законодавства щодо застосування ресоціалізації до правопорушників та імплементації міжнародного досвіду у законодавство України.

Стан опрацювання проблематики. Науковці, які досліджували цю проблематику, зокрема: О. Джужа, В. Наливайко, А. Степанюк, І. Яковець, Д. Єрмоленко та інші. Попри значну увагу та зацікавленість вчених до цієї проблеми, не розроблено дієвих адаптованих спеціальних програм ресоціалізації правопорушників.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізацію варто трактувати, як відновлення людиною втрачених суспільних цінностей та набутого досвіду спілкування, форм поведінки, життєдіяльності, як процес, що відбувається в рамках реадaptaції та сприяє відновленню пристосувальних здібностей людини до чинних норм та правил поведінки. Ресоціалізація не є одноразовою миттєвою дією, вона розгортається у два етапи: під час відбування покарання та після його завершення. Основні цілі першого етапу ресоціалізації засуджених – нівелювати або звести до мінімуму негативні аспекти, зумовлені ізоляцією засудженого від соціуму, підготувати його до законслухняного життя на волі, а другий – надати йому допомогу в соціальній адаптації після звільнення від відбування покарання.

Тому, ресоціалізація повинна забезпечити поновлення та розширення соціально корисних зв'язків і відносин зі звільненою з місць позбавлення волі особою, розвиток цілісної особистості, здатної до об'єктивного ставлення як до навколишнього світу, так і до себе, світоглядного вибору, що базується на загальнолюдських та національних цінностях [1, с. 260].

Ресоціалізація, як зазначає О. Осауленко, процес формування в особистості позитивних рис, що сприяють шанобливому ставленню до людини, суспільства, праці, норм моралі, звичаїв, традицій та стимулюють законслухняну поведінку, тобто ресоціалізація у такому значенні є своєрідним наповненням процесу виправлення [2, с. 60].

Згідно, частини 2 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [3].

Зауважимо, що суть ресоціалізації полягають у тому, щоб допомогти людині, котра вчинила кримінальне правопорушення, усвідомити та виправити свою поведінку, відновити соціальні зв'язки й набути правових навичок, необхідних для життя без правопорушень. Ресоціалізаційні програми базуються на індивідуальному підході до кожного правопорушника, аналізі його мотивів, особливостей психологічного стану й соціального оточення. У цьому контексті важливо виділити два ключові аспекти: по-перше, ресоціалізація передбачає поступове повернення людини до нормального життя, у якому дотримання правових норм є природною частиною особистісної поведінки; по-друге, ефективність таких програм залежить від наявності необхідної інфраструктури (виправних установ, служб пробації, центрів соціальної адаптації, груп взаємодопомоги), а також від професійної підготовки спеціалістів.

Зокрема, у 2015 році було прийнято Закон України «Про пробацію». Відповідно до цього закону, одним із ключових напрямків пробації є пенітенціарна пробація, що включає підготовку тих, хто

відбуває покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі, до звільнення. Метою такої підготовки є сприяння трудовому і побутовому влаштуванню цих осіб після звільнення, за їхнім місцем проживання [4]. Проте, на сьогоднішній день ресоціалізація та соціальна адаптація звільнених осіб відбувається вкрай складно. Цей процес потребує значної фінансової підтримки від держави, але передбачені заходи не завжди відповідають актуальним потребам суспільства.

Стаття 5 Закону України «Про зайнятість населення» [5] встановлює державну гарантію надання додаткових гарантій для працевлаштування тих громадян, що потребують соціального захисту. Йдеться, зокрема, про осіб, звільнених після відбування покарання. Важливо, підкреслити, що законодавство не передбачає відповідальності роботодавця за недотримання квоти з працевлаштування таких осіб. Відповідальність настає виключно у разі безпідставної відмови у прийнятті на роботу осіб з додатковими гарантіями працевлаштування. У такому випадку роботодавець зобов'язаний сплатити штраф у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, що діяла на час фіксації порушення.

Отже, на законодавчому рівні держава закріплює гарантії допомоги особам, звільненим із місць позбавлення волі у їх працевлаштуванні. Розглянемо, статистичні відомості ДУ «Центр пробації» засуджених після звільнення за 2022 рік – 943 207 осіб [6]. Потрібно удосконалити співпрацю центрів зайнятості населення з керівництвом підприємств, установ та організацій у частині забезпечення працевлаштування осіб, звільнених від відбування покарання.

Широко використовується в країнах Євросоюзу, метод реінтеграції засуджених, який передбачає створення та розбудову інфраструктури для вирішення проблем звільнених осіб. Йдеться про житло, працевлаштування, дозвілля, а також підтримку соціально-корисних зв'язків. Такі установи зазвичай є частиною державної та муніципальної соціальної системи, пропонуючи широкий спектр послуг. Головна мета таких закладів – забезпечити мінімальну підтримку для тих, хто повертається з місць позбавлення волі, щоб уникнути їхнього подальшого соціального падіння. Центри соціальної реінтеграції набули значної популярності на Заході. Вони зосереджуються на допомозі «перспективній» меншості, яка прагне змінити своє життя. Досвід апробаційних програм широко використовується у передових країнах світу, зокрема: Канаді, Швеції та Великобританії.

Найчастіше після звільнення люди залишаються без даху над головою. Це враховується громадськими активістами та муніципальними службами у рамках превентивної роботи для зменшення кількості безхатченків.

Наприклад, муніципалітет Гааги (Нідерланди) запровадив програму, розраховану на потреби колишніх ув'язнених, пацієнтів психіатричних клінік та наркозалежних. Мета – зупинити маргіналізацію шляхом забезпечення підтримки у трьох ключових сферах: житло, працевлаштування та соціальне благополуччя. В деяких країнах реалізуються модульні освітні програми, спрямовані на підвищення рівня освіти засуджених, а також здобуття професійних навичок для полегшення працевлаштування після звільнення.

Практика показує, що такі підходи стимулюють ув'язнених до виправлення, знижують агресію та сприяють успішній реінтеграції в суспільство. Психологічна підтримка та корекційні програми для осіб із залежностями та схильністю до насильства також є ключовими елементами подібних систем.

Відтак, згідно Закону «Про ресоціалізацію», який набув чинності 01 січня 2019 року, Гамбург (Німеччина) приділяє ще більше уваги допомозі колишнім правопорушникам знайти свій шлях до суспільства. Психологічні, медичні, соціальні та трудові заходи визначаються та впроваджуються індивідуально та безперервно для ув'язнених. За шість місяців до звільнення складається план інтеграції. За це відповідає Центр управління перехідним періодом (FÜma) Спеціалізованого управління з питань допомоги правопорушникам і судам. У цьому процесі беруть участь пенітенціарна система та самі ув'язнені. Разом з ними кейс-менеджери опікуються такими сферами, як: робота, житло, здоров'я та боротьба із залежністю. Для того, щоб зменшити ризик повторного скоєння кримінального правопорушення або виникнення залежності, кейс-менеджер залишається контактною особою протягом шести місяців після звільнення та організовує подальшу допомогу, якщо вона необхідна.

Основна увага приділяється соціальній комунікації, управлінню стресом, вирішенню проблем, ціннісному спілкуванню, емпатії та саморефлексії. Також надаються кваліфіковані послуги з консультування та лікування, щоб допомогти у вирішенні проблем зі здоров'ям, таких як наркотична та алкогольна залежність.

Програми адаптовані до потреб і здібностей ув'язнених. Існують підготовчі заходи для отримання подальшої професійної кваліфікації, наприклад, курси німецької мови, а також різноманітні можливості для навчання.

Вони варіюються від коротких кваліфікацій і кваліфікаційних модулів до високоякісного повного навчання, що веде до отримання кваліфікації підмайстра або кваліфікованого робітника для подальшого працевлаштування після відбування покарання [7].

Отже, ця програма спрямована на розвиток соціальних навичок, управління стресом, вирішення проблем і боротьбу із залежностями. Надання медичної допомоги та консультацій, включаючи співпрацю з зовнішніми центрами.

У Литві реформа виконання покарань, розпочата Міністерством юстиції Литовської Республіки у 2021 році, та останні національні стратегічні документи приділяють особливу увагу ресоціалізації засуджених осіб. Програма розвитку системи правосуддя на 2021–2030 роки Міністерства юстиції Литовської Республіки ставить за мету «оптимізацію системи ресоціалізації засуджених та допомоги особам, які перебувають під вартою». Актуальність теми та особлива увага до ресоціалізації засуджених і надання соціальної допомоги ув'язненим також розглядається в стратегічних настановах Департаменту в'язниць на період 2022–2030 років. Там зазначено, що «єдиною метою виконання покарань є ресоціалізація засуджених». Цей документ визначає однією з цілей підвищення ефективності управління процесом ресоціалізації шляхом створення системи моніторингу реалізації процесу ресоціалізації.

У Кримінально-виконавчому кодексі Литви зазначено, що необхідно «встановити порядок виконання покарання таким чином, щоб засуджений після відбуття покарання переслідував свої цілі в житті законними шляхами і засобами» (ст. 1 KBK Литовської Республіки).

У Концепції реформи ресоціалізації засуджених до позбавлення волі в Литві, затвердженій у 2021 році, зазначено, що суть реформи полягає у створенні основ для трансформації пенітенціарної системи, яка зробить ресоціалізацію головною метою пенітенціарної системи в цілому. План дій, розроблений після прийняття концепції, підкреслює важливість аналізу ситуації з ресоціалізацією, розробки пропозицій та окреслення стратегій реалізації. Особлива увага приділяється індивідуальним потребам ув'язнених і способам їх задоволення, зниженню ризику майбутньої злочинної поведінки та інтеграції в життя в місцях позбавлення волі. У Концепції реформи ресоціалізації ув'язнених у Литві зазначено, що суть реформи полягає у створенні комплексу з п'яти затверджених поведінкових корекційних програм: EPP (мотиваційна програма, після якої проводиться оцінка на відповідність вимогам для участі в інших програмах та позитивних заходах з працевлаштування), які будуть застосовуватися в місцях позбавлення волі Литви; «Тільки ти і я» (індивідуальна когнітивно-поведінкова програма, модулі з питань насильства, профілактики вживання психоактивних речовин та злочинної поведінки); «СЕНАТ» (груповою програмою для правопорушників, які вчинили сексуальні злочини проти дітей); «EQUIP» (груповою програмою для молоді віком від 14 до 25 років) та програмою реабілітації для осіб, залежних від психоактивних речовин. Тому, ці програми націлені на довгострокову інтеграцію засуджених у суспільство та посилення ефективності ресоціалізаційних заходів [8].

Спеціальні програми ресоціалізації правопорушників у поєднанні з дієвою системою профілактики рецидиву є важливою складовою державної політики у сфері боротьби зі злочинністю. Від того, наскільки ефективно і комплексно організовані заходи повернення особи, яка відбула покарання, до життя в суспільстві, залежить, чи буде зменшено загальний рівень злочинності і наскільки підвищиться безпека громадян. Адже практика показує, що значна частка кримінальних правопорушень вчиняється повторно, тому створення умов для успішної ресоціалізації правопорушників прямо впливає на зниження рецидиву.

Міжнародний досвід свідчить, що країни, які реалізують виправно-превентивні програми, домоглися суттєвих успіхів у зменшенні вчинення рецидиву і, як наслідок, у підвищенні громадської безпеки.

Висновки. У контексті сучасної кримінологічної політики ресоціалізація правопорушників постає не лише як гуманістичний підхід, а й як стратегічно важливий інструмент забезпечення громадської безпеки та зниження рівня рецидивної злочинності. Дослідження доводять, що ефективне повернення особи, яка відбула покарання, до повноцінного життя в суспільстві можливе лише за умов системного, комплексного підходу, що охоплює правові, соціальні, психологічні та професійні аспекти.

Українське законодавство у сфері кримінально-виконавчої діяльності визнає ресоціалізацію одним із пріоритетів, проте бракує дієвих програм та необхідної інфраструктури для її реалізації. Саме тому вивчення та адаптація міжнародного досвіду країн (Німеччини, Литви, Нідерландів тощо), має важливе значення для вдосконалення національної моделі ресоціалізації. Ці країни успішно впроваджують багаторівневі програми, спрямовані на розвиток особистих якостей, професійних навичок, подолання залежностей та відновлення соціальних зв'язків правопорушників.

Отже, тільки за умов створення реальних можливостей для нового старту, колишні правопорушники зможуть інтегруватися в суспільство, знижуючи тим самим криміногенний потенціал у державі. Саме тому необхідна імплементація міжнародних практик, розробка адаптованих до сьогоденних реалій програм ресоціалізації, а також підвищення ролі органів пробачії та центрів соціальної адаптації у супроводі правопорушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дрьомін В.М. Еволюція покарання в контексті запобіжних можливостей: від позбавлення волі до умовного випробування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 259–265.
2. Осауленко О.І. Диференціація та індивідуалізація виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 59–64
3. Кримінально-виконавчого кодексу України: Кодекс від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
4. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 22.04.2025).
5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 23.04.2025).
6. Статистика за 2021 рік. ДУ «Центр пробації». URL: <https://www.probation.gov.ua/space-2/> (дата звернення: 23.04.2025).
7. Resozialisierung. Der Weg in ein straffreies Leben. Nach der Haft werden Gefangene wieder zu Nachbarn. Wir bereiten sie im Vollzug auf ein Leben ohne Straftaten vor. URL: <https://www.hamburg.de/politik-und-verwaltung/behoerden/bjv/themen/justizvollzug/resozialisierung-214978> (дата звернення: 23.04.2025).
8. Aleknevičienė, J., & Kalinauskaitė, I. (2023). Problems and Possibilities of Implementing Resocialisation in Lithuanian Prisons. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 26, 88–104. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2023.7>.